لەبارەی پێشینەی ڕەخنەی ڕەوشتگەرایی

لەنێو جۆرە باوەکانی ڕەخنە لە ڕۆژگاری ئێمەدا ڕەخنەی ڕەوشتگەرایی خاوەن پێشینەیەکی کۆنترە ، ئەفلاتون لە کۆماردا سەرنجی لە کاریگەری ڕەوشتیی شیعر داوە و ئەرستۆ مەسەلەی پاکژبوونەوە بە پەند و عیبرەت وەرگرتن لە چارەنووسی پاڵەوانان باس دەکات ، هۆڕاس بۆ سوودبەخشبوونی شیعر لەتەک بەها هونەریی و جوانیناسییەکانی پشتی بە ڕەهەندە ڕەوشتییەکان بەستووە.

ئەم سەرنج و گرنگیدانە بە زەمینە ڕەوشتییەکان پاشتر لە قۆناغی ڕێنیسانسیشدا بەردەوامی هەبوو ڕەخنەگرانی پاش ڕێنیسانس و قۆناغەکانی پاشتر لەوانە ساموێل جۆنسۆن و ماتیۆ ئارنۆڵدیش پێگەیەکی زۆریان بۆ ڕەوشت داناوە لە سەدەی نۆزدەیەم و بیستەمی زاییندا

بەهەمان شێوە پشتبەستن بە زەمینە ڕەوشتییەکان لە هەندێک لە ڕێباز و دیدگا ئەدەبییەکاندا درێژە و بەردەوامی بەدەست خست، بەڵام بە گرنگیدان بە بەها سۆزدار ی و ئەدەب یی و جوانیناسییەکان جێگە و پێگەیەکی بەرزتریان بەدەستهێنا بەربڵاوی و برەوی لەمێژینە ی ڕەخنەی ڕەوشتگەرایی زۆربەی کات قەرزارباری پارێزگاری لێکردنەکانی فەیلەسووف و پیاوانی ئایین یی و مرۆڤناسەکان بووە و لەوەوەی کە ڕەخنەی ڕەوشتگەرایی زیاتر لە پەیوەندی لەگەڵ ئاییندا خراوەتەڕوو ، هەمیشە بۆتە مایەی پارێزگاری لێکردنێکی زۆر لەلایەن خەڵکی ڕەشۆک و چاکسازیکەرە کۆمەڵایەتییەکان و لەم ڕووەوە لە زۆربەی زمان و کولتوورەکاندا ئەو بەرهەمە هونەرییانەی کە خاوەن بارێکی ڕەوشتیین لە بەرامبەر ئەوانەی کە بارودۆخێکی ڕەوشتییان تێدا نییە زۆر زیاتر بووە.

بێگومان ڕێسگەلێکی ئاشکراو پەنهانی زۆر دەتوانن ئەدەب بە ڕەوشت ببەستنەوە پەندئامێزبوونی ئەدەب یەکێکە لەو بابەتانە . ئەدەب هەمیشە نموونەگەلێکی زۆری ئەزموونکارییە مرۆییەکانی پێمان پیشانداوە تا بەو هۆیەوە داواخوازی سیفاتە ڕەوشتییەکان بین و لە خراپەکان دوور بکەوینەوە داستانەکان لە ڕووێکەوە خاوەنی بارێکی ڕەوشتی ێن و ئەفسانەکانیش کە بە یەکێک لە گرنگترین پاڵپشتە ناواخنییەکانی ئەدەب هەژمار دەکرێن ، هەندێ‌لەجار بونیاتێکی تەواو ڕەوشتییان هەیە، لە ڕووێکی دیکەوە تراژیدییە کۆنەکانیش بە پێچەوانەی ئەوەی هەندێک لە ڕەخنەگرانی هاوچەرخ باسیان کردووە بە تەواوەتی لەسەر سوودە ڕەوشتییەکان بنیاتنراون.

لەم نێوانەدا ئەگەر بنەما ڕەوشتییەکان لە هەندێک لە بەرهەمە شیعرییەکانی وەک شیعرە لیریکییەکان کەمتر بەرچاو دەکەون، یا هەر بەرچاو ناکەن، ئەوا بێگومان پەیوەستە بە پێکهاتە و ناوەرۆکی تایبەتی ئەم جۆرە شیعرانە و ئەو جۆرە سۆزەی کە لەو شیعرانەدا ڕەنگدەداتەوە.

بەهادانانە ڕەوشتییەکان لە ئەدەبدا ڕەوشتگەراکان و ئەدیبە ڕەوشتگەراکان هەمیشە لەسەر ئەم باوەڕە بوون، کە ئەدەب پێویستە ڕاستەوڕاست لە خزمەتی ڕەوشتدا بێت و بە دەربڕینێکی دیکە بە بۆچوونی ئەوان ڕەوشتیبوونی ئەدەب تاکە پێوەری بەهادانانە لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا، بەڵام ئەم تیۆرییە هەرگیز ناکرێت و ناشبێت بە واتای لەبەرچاونەگرتنی تەواوی بەها ئەدەبییەکان لێی بڕوانرێت، چونکە بەرهەم و دەقەکان تەنیا بەهۆی سوودمەندبوون لە ناوەڕۆکە ڕەوشتییەکان مۆڵەتی چوونە ناو دونیای ئەدەب وەرناگرن، لە ڕوویێکی دیکەوە ئەم بەرهەمانە ئەگەر چاکیی و فەزیلەتە ڕەوشتییەکانیان بە تەواوەتی و بەبێ هیچ جۆرە دەستتێوەردانێکی هونەریی و تەنیا بەشێوەیەکی ڕێگەپێدراو ئاخنیبێتە ناو خۆیان، ئەوا ئیتر بە ئەدەب هەژمار ناکرێن. بە گرنگدانانی پاڵپشتیی ڕەوشتیی لە ئەدەبدا بەبێ ئاوڕدانەوە لە بەها ئەدەبیی و هونەرییەکان هەرگیز ئەزموونێکی سەرکەوتووی ئەدەبی لەگەڵ خۆیدا نەهێناوە نموونەیەکی دیاری شتێکی لەم جۆرە بەشێك لە شانۆنامە ڕەوشتییە باوەکانی ئەوروپایە لە سەدەکانی ناوەڕاست و سەرەتاکانی ڕێنیسانسدا ئەم شانۆنامانە کە زۆربەیان لەسەر ململانێی نێوان چاکە و خراپە و بەرزی و نزمی بوون، بەهۆی گرنگینەدان ڕەهەندە ئەدەبییەکان زۆربەی کات ئاڵۆز و ناکاریگەر دێنەبەرچاو و ڕەنگە پاڵپشتیکەری ئەم خاڵە ئەوە بێت کە هیچ یەکێک لەم بەرهەمانە پەیوەست نین بە شاعیر، یان نووسەرێکی بەناوبانگەوە

سنووردارکردنی بێ مەرجدارانەی ئەدەب بە بەها ڕەوشتییەکان بەبێ
هەبوونی ڕوانینێکی قووڵ و فەلسەفی بۆ ڕەوشت دەتوانێت ناچارمان
بکات بەوەی کە بەشێکی گەورەی میراتە ڕاستەقینەکانی ئەدەب لەبەرچاو
نەگرین و هەمیشە ناچار بین بەوەی کە بەرهەمە ئەدەبییەکان بە هەردوو
دەستەی ڕەوشتی و ناڕەوشتی و بگرە دژە ڕەوشتی دابەش بکەین،
لەکاتێکدا ئەم دابەشکردنە شتێکی بێ واتایە. ئەوەی ئێستا وترا دەشێ
بیرخەرەوەی تێڕوانینی پەیڕەوکارانی تیۆری هونەر بۆ هونەر بێت، یان
بە نزیک لێیەوە بزانرێت، چونکە ئەوان لەسەر ئەم باوەڕەن، کە شیعر
دەبێت ڕاستەوڕاست لە هەر جۆرە تێکەڵاوییەکی ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی
دووربێت. تیۆری ناوبراو لەسەر ئەم تەوەرە وەستاوە کە هونەر پێویستە
بەشێوەیەکی سەربەخۆیانە بە مەبەست و ئامانج دابنرێت، نەوەک ئامراز
ئێستا ئەم پرسیارە بۆمان دێتە پێشەوە کە ئایا تیۆری ناوبراو بەو
ڕوونکردنەوەی کە هەیەتی دەکرێت وەکو خاڵێکی پێچەوانە و دژ لەگەڵ
ڕەوشتدا هەژماربکرێت، بەپێی ڕوانینێکی شیکارانە نابێت بەم جۆرە بێت،
چونکە دەشێت ئەدەب لەگەڵ مەسەلە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانیش لە
پەیوەندیدا نەبێت، لەکاتێکدا کە ململانێی و دژایەتییەکیشی لەگەڵیاندا نییە
ئێستا پێویستە لەنێوان تیۆری ڕەوشت تەوەری- اخلاق محوری،
بیروباوەڕی هونەر بۆ هونەرڕێگەیەکی مامناوەندی بەدەست بهێنرێت، کە
تێگەیشتنمان لە واقیعییەتەکانی وابەستە بە ژیانی مرۆیی لە ڕوویێکەوە و
بەها ڕەوشتی و هونەرییەکان لە ڕوویێکی دیکەوە دوورنەخاتەوە

له مەیدانێکی لەم جۆرەدا بەهادانانە ڕەوشتییەکان لە ئەدەبدا تەنیا لە چوارچێوەی باری ڕەوشتیدا ناوەستێت، بەڵکو ڕەخنەگر هەوڵدەدات کە بە دیدێکی قووڵ و کراوە لە ئەدەب بڕوانێت لێرەدا تەنیا هەبوونی چەمک و واتا ڕەوشتییەکان لە بەرهەمەکەدا شتێکی یەکلاییکەرەوە نییە، چونکە دەشێت لە بەرهەمێکی ئەدەبیدا ئەو واتایانەی کە بە ڕووکەش دژە ڕەوشتین بە جۆرێک لە جۆرەکان لە خزمەتی ڕەوشت دا بن و سەرەڕای ئەوە، ئەگەر واتا ڕەوشتییەکانیش لە بونیاتێکی هونەری و کاریگەردا پیشان نەدرێن، ئەوا ماهییەتێکی نزم بەدەست دەهێنێت کە ئیتر نە بارە ڕەوشتییەکەی سوودبەخش دەبێت، نە بەها هونەرییەکەشی شایەنی پشت پێبەستنە، هۆشیاری و ئاگاداربوون سەبارەت بەم ڕاستییانە ڕەخنەگر ناچار دەکات کە تەرازووی ڕەخنە ڕەوشگەراییەکەی خۆی ئەمجار ورد دامەزرێنێت و زیرەکانە بەکاریبهێنێت، لەسەر بنەمای ئەوەی گوترا گومان لەوەدا نییە، کە مەیل و ئارەزووی زگماکیی مرۆڤ بۆ ڕەوشت، ئەم ئومێدەمان لەلا دروست دەکات، کە ئەدەب پێویستە بتوانێت ببێتە مایەی بڵاوکردنەوەی ئەزموونی ڕەوشتی و لەئەنجامیشدا ببێتە مایەی هەڵسەنگاندنی ڕەوشتی، بەڵام لەهەمانکاتدا ئێمە ناشتوانین ڕێژەییبوونی پێوەرە ڕەوشتییەکان لە کۆمەڵگا جۆراوجۆرە مرۆییەکان لەبەرچاو نەگرین.